

О. Івасечко

Національний університет “Львівська політехніка”

ВІД АВТОНОМІЇ ДО САМОСТІЙНОСТІ: ІДЕЯ ФЕДЕРАЛІЗМУ В ТЕОРЕТИЧНИХ ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ ДЕМОКРАТИЧНО- НАРОДНИЦЬКОГО НАПРЯМУ (МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД)

© Івасечко О., 2009

Проаналізовано погляди українських учених-емігрантів народницько-демократичного напрямку міжвоєнного періоду: М. Грушевського, Р. Лашенка, С. Шелухіна, О. Саліковського, М. Шаповала та ін. Зіставлено їхнє бачення системи державно-територіального устрою України, а також її входження до різних зовнішньополітичних союзів.

In the article analyzed the views of Ukrainian scientist-émigrés of the peoples-democratic trend of the between war period: M.Hrushevskogo, S. Shelukhina, R. Lashchenka, M. Shapoval, O.Salikovskogo and other. In it compared their visions of the types of the territorial system of Ukraine and also its joining to the different kinds of external alliances.

Із проголошенням незалежності Україна прагне посісти рівноправне місце в системі міжнародних відносин. Головними сферами зовнішньополітичної діяльності України є розширення участі в європейському регіональному співробітництві, співробітництво в рамках співдружності незалежних держав, членство в ООН та інших міжнародних організаціях. Разом з тим можемо констатувати, що в сучасному українському суспільстві немає спільних стратегічних цілей розвитку України у сфері зовнішньої політики. Якщо одна його частина підтримує ідею євроінтеграції, то інша – прагне до протилежного, відстоюючи проросійський вектор зовнішньої політики. Проблема загострюється і наявністю в українському суспільстві як постімперських, так і суперсамостійницьких настроїв та орієнтацій. Українські дослідники підкреслюють, що в основу політичної стратегії України необхідно покласти такі завдання: 1) визначити спосіб створення сильної, демократичної державності; 2) обрати цілі і методи досягнення внутрішньої злагоди різних верств і груп, партій і рухів, подолати прояви ворожнечі; 3) визначити шляхи налагодження партнерських відносин з країнами світу і передусім з сусідами [6, с. 661]. Тому питання визначення пріоритетного вектора зовнішньої політики України набуває особливої актуальності. Зрозуміло, що він повинен відповідати переконанням більшості населення, основним принципам національної безпеки, а також ментальності українського народу із врахуванням минулого історичного досвіду.

В контексті вирішення зазначеної проблеми особливого значення набувають ідеї наших попередників, які брали активну участь в державотворчих процесах у 1917–1920 рр. Після поразки національно-визвольних змагань українського народу за незалежність вони продовжили пошук оптимальних шляхів розвитку української державності, перебуваючи в еміграції. Особливе місце серед них посідають представники народницько-демократичного напрямку міжвоєнного періоду, бо саме вони відіграли ключову роль у державному будівництві України на зламі століть. Йдеться про так званих новонародників, погляди яких вже значною мірою відрізняються від позицій народників дореволюційного періоду. Чимало праць вони присвятили аналізу причин поразки української революції. Серед них вони виділяли і розпорошеність зовнішньополітичної орієнтації УНР. Разом з тим їх об'єднувало позитивне ставлення до ідеї федералізму, входження України до різних зовнішньополітичних союзів.

Розвиток вітчизняної політичної думки міжвоєнного періоду, формування її основних напрямків знайшли своє відображення у перших роботах з цієї проблематики В. Потульницького та Б. Кухти, а вивченню змісту та структури ідеї державності присвячені праці М. Кармазіної. Вітчизняні дослідники виявляють науковий інтерес і до вивчення персоналій з історії українського визвольного руху першої чверті ХХ ст. та політичної думки цього періоду. Серед праць означеної тематики виділяються роботи С. Гелея, І. Беґея, Я. Турчин, О. Мошак та ін. Можемо констатувати, що поза увагою дослідників залишилась значна частина науково-теоретичних здобутків представників новонародницького напрямку міжвоєнного періоду, їхні

погляди щодо шляхів реалізації української державності. Тому метою публікації є висвітлення федералістичних ідей новонародників та їх зіставлення, а також визначення ступеня їх актуальності для розвитку сучасної суспільно-політичної системи України.

Витоки федералістичних ідей необхідно шукати у програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства. Саме вони мали вирішальний вплив на ідеологію українського національно-визвольного руху другої половини XIX – початку XX ст. Ідея федералізму завжди була в українській політичній думці не лише принципом державного устрою, але й вирішенням глобальнішого питання організації нових суспільних відносин. Розвинуту народниками, зокрема і М. Драгомановим, традицію федералізму на початку XX ст. продовжили розвивати і їх послідовники – М. Грушевський, Р. Лещенко, С. Шелухін, О. Саліковський та О. Мицюк. Необхідно зазначити, що М. Грушевський фактично очолив федералістський напрямок в українській політичній думці, який став протиположним до самостійницького, що активізувався в умовах національного руху зазначеного періоду. Розвитку федералістичних теорій сприяв об'єктивний стан українського народу в царській Росії до 1917 року. Було очевидним, що прагнення українців до національного самовизначення насамперед залежали від розвитку політичних процесів в Росії, а сама реалізація федеративних ідей залежала від ступеня їх підтримки російським суспільством.

Шлях становлення української державності за доби Центральної Ради складався із двох етапів. Перший етап можна охарактеризувати як автономістичний, який тривав від весни до осені 1917 року. Другий етап можна назвати самостійницьким, що охоплював зиму з 1917–1918 р. М. Грушевський у своїй брошурі «Якої ми хочемо автономії і федерації», опублікованій у Києві 1917 року, на самому початку революції писав: «Українці в політичній справі хочуть: утворити широку національно-територіальну автономію у складі Федеративної Російської Республіки... Українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави... була утворена одна область, одна національна територія... Ця українська територія має бути зорганізована на основах широкого демократично-громадського самопорядкування, від самого споду («дрібної земської одиниці») аж до верху – до українського сойму. Вона має вершити у себе вдома всякі свої справи – економічні, культурні, політичні, удержувати своє військо, розпоряджатися своїми дорогами, своїми доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд. Тільки в деяких справах, спільних для всієї Російської держави, вона має приймати постанови її загального представництва, в котрім братимуть участь представники України, пропорційно до її людності всієї Російської Республіки» [2, с. 2]. Основними принципами федералістичної концепції М. Грушевського були: по-перше, втілення в життя принципу національно-територіальної автономії; по-друге, забезпечення прав всіх народів, що входили до її складу. Політика Центральної Ради у перший період її існування повністю відповідала цій програмі, яка на практиці реалізувалась в Універсалах УЦР та законодавчих актах. Під впливом зовнішньополітичних чинників подальші погляди вченого щодо перспективи федерації з більшовицькою Росією зазнали змін і знайшли своє відображення в самостійницьких устремліннях, проголошених Четвертим Універсалом Центральної Ради.

У праці «Борітеся поборите» М. Грушевський торкається питання федералізму, зазначаючи, що гасло самостійності він ніколи не вважав остаточним при вирішенні проблем української державності, а інтереси українського народу «можна було б забезпечити і в федеральній формі» [5, с. 70]. Проте зовсім по-іншому боку вчений оцінює перспективу об'єднання України з більшовицькою Росією. На його думку, оголошене Радянською владою об'єднання між Україною і Росією у так звану федерацію (тут мається на увазі Декрет від 8 листопада 1920 р.) призвело до абсолютної залежності України від московського центру [5, с. 71]. За таких обставин, серед українського суспільства поширилось негативне сприйняття федеративних ідей. З огляду на це, об'єднання між двома країнами, на думку М. Грушевського, можливе лише у разі входження двох республік до складу світової європейської федерації на умовах рівноправного партнерства. Федерація з Росією не розглядалась ученим як перехідний етап до державної самостійності України. На його переконання, для України, яка вже мала самостійну державу в минулому, така федерація є кроком до створення європейської, а в подальшому і світової федерації: «У відносинах до Росії, Українська Республіка мусить бути самостійною і незалежною – вони можуть об'єднатися тільки у вищій організації, як дві рівнорядні одиниці» [5, с. 71]. Такою вищою організацією, за задумом автора, повинна стати федерація соціалістичних республік Європи. Федералізм, в такий спосіб, виступає у поглядах М. Грушевського саме тим принципом, який може задовольнити інтереси демократії в боротьбі проти капіталізму, протиставленням вільного союзу братніх народів світовому імперіалізму.

Крім орієнтації на Росію, М. Грушевський пропонував і інші моделі реалізації федералістичного союзу. Як один з можливих варіантів він розглядав зовнішньополітичну орієнтацію України в напрямку Білорусії та

Литви. Таке федеративне утворення, констатує М. Грушевський, вже мало прецедент в історії, коли більша частина українських та білоруських земель входила до складу Литовської держави. Однак ця ідея, як і ідея створення Союзу чорноморських держав, висунута ученим у 1918 р. у праці «На порозі нової України. Гадки і мрії» не знайшла в подальшому конкретного практичного застосування.

Зазначимо, що, окрім впровадження федеративних форм у стосунках України з іншими державами, М. Грушевський наголошує на необхідності запровадження цього принципу у внутрішньому державно-територіальному устрою країни. За таких умов, переконаний вчений, повною мірою реалізуються не лише права українського народу, а й права національних меншин. Україна, на його думку, повинна організуватися як федерація фактичних республік-громад [5, с. 72]. Кроком до цього учений вважав запровадження нового адміністративного поділу, описаного у його праці «Новий поділ України».

Запропонований територіальний поділ повинен був змінити існуюче в Російській імперії розмежування на губернії і повіти. На противагу цьому, М. Грушевський, на той час голова Центральної Ради, пропонував розділити територію України на землі, зберігши історичну назву земель та розташованих на їх території повітів. Кількість земель пропорційно залежала від кількості населення (приблизно мільйон станом на 1917 рік). До їх компетенції належали: 1) функції місцевого самоврядування; 2) під час виборів до Українського сейму землі повинні були слугувати виборчими округами з визначеними центрами. Бачення М. Грушевським форми державного устрою України тісно пов'язувалось зі створенням національно-територіальних автономій для кількісно значущих національних меншин – російської, польської та єврейської. З цією метою учений розробив законопроект «Про національно-територіальну автономію» та окремі статті Конституції УНР 1918 р. Однак слід ще раз наголосити на тому, що до компетенції земель та автономій відносились тільки функції місцевого самоврядування, а не державної влади, не було також встановлено принципу визначення історичних кордонів суб'єктів федерації, межі та рівень їх компетенції [5, с. 72].

Отже, на основі поглядів М. Грушевського можемо виділити два підходи до тлумачення федералізму ученими народницько-демократичного напрямку: по-перше, розуміння федералізму як форми міждержавного об'єднання, і, по-друге, погляд на нього як на форму державного устрою незалежної України.

Одночасно маємо відмітити, що ідеї міждержавного федеративного об'єднання викликали серед демократів великий інтерес та спонукали учених до розроблення конкретних шляхів його реалізації. На нашу думку, це пояснюється впливом народницької та соціалістичної ідеологій, ідей М. Грушевського про створення європейської федерації та зростанням у повоєнні часи популярності ідей солідарності та кооперації як основи міжнародного життя.

У концепціях федералізму як форми міждержавного об'єднання можна виділити принаймні дві основні тенденції. Зміст першої полягав у трактуванні федералізму як механізму децентралізації влади Російської імперії. Друга розуміла його як вищу форму кооперації та солідарності людей, здійснення якої можливе лише за умови досягнення Україною державної самостійності.

Концепцію федералізму першого типу обґрунтував Ростислав Лашенко. Дослідження різних аспектів укладення Переяславської угоди привели вченого до висновку про необхідність створення та дотримання певних умов для спільного державного життя України з Росією. Такими умовами були: добровільність, політична самостійність та державність. Українська держава, на його переконання, об'єднає землі, заселені в переважній більшості українцями: Київську, Волинську, Холмську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії. Одночасно впроваджується принцип захисту національних меншин, що проживали на території України [7, с. 96–99]. Йдеться про створення автономій для національних меншин, у тому числі й на території Росії. Р. Лашенко, як і М. Грушевський, трактує український народ як багатонаціональне суспільство. У контексті вирішення питання територіальних меж України, Р. Лашенко зазначає, що західноукраїнські землі зможуть увійти до складу УНР на основі добровільної згоди. Лінії кордонів повинні встановлюватися змішаними комісіями, за умови погодження їхнього рішення із місцевим населенням (йдеться про плебісцит). До такого висновку Р. Лашенко дійшов, враховуючи тогочасну політичну ситуацію українського суспільства. Проблему впровадження федеративного регулювання можна було б вирішити шляхом надання частини повноважень центральним органам федерації, конкретніше, у сфері дипломатичних відносин, які відображали б не лише інтереси Української Республіки, але і всієї федерації (укладання політичних і торговельних трактатів, організації дипломатичного представництва, вирішення питань війни та миру, командування спільними військовими силами); митне законодавство; нормування поштових, телеграфних, залізничних річних, шляхових та авіаційних відносин, оскільки вони виходять за межі Української Республіки і стосуються інших членів федерації; охорона торгівлі і мореплавства країн федерації за кордоном; нормування постанов про

натуралізацію, надання і втрату громадянських прав іноземних громадян у межах федерації; охорона авторського права і патентів; нормування спільних принципів цивільного права, кримінального процесу, правил санітарних і карантинних; нагляд за дотриманням прав національних меншостей. Усі інші функції входять до компетенції органів державної влади Української Республіки. Для покриття федеральних витрат, зазначає учений, проводяться фінансові відрахування до федерального бюджету пропорційно до кількості українського населення та населення усієї федерації [1, ф.370, оп.1, спр.26, арк.4–5].

Р. Лашенко вважав за необхідне введення обов'язкового контролю над діяльністю федеральних органів. Його реалізацію учений покладає на українських депутатів та державних службовців, що входять до федеральних органів влади. Така організація взаємин між центром та Українською Республікою повинна стати, на його думку, перешкодою утвердженню абсолютистських тенденцій, закладених в характері Російської держави, та забезпечити найширшу реалізацію прав українського народу.

Натомість неможливість федерації українського народу з російським, а також польським неодноразово підкреслював в своїх роботах С. Шелухін. Будь-яка федерація з ними, з огляду на особливості національного менталітету росіян чи поляків, а також слабкості української національної інтелігенції, призведе, на його думку, до посилення іноземного впливу та політичного поневолення українського народу. Як альтернативу дослідник пропонує створити федерацію українців з чехами, словаками та хорватами. Народи, що були поневолені Австро-Угорщиною та Російською імперією мали, на його думку, об'єднатися для належного опору імперіям [11, ф.3695, спр.40, арк.153-154]. Умови такого об'єднання відрізняються від принципів створення звичайного федеративного союзу. По суті С. Шелухін пропонує не федеративне, а конфедеративне об'єднання суверенних самостійних держав, в якому український народ зможе реалізовувати свої інтереси та потреби "...незалежно від чиїхось втручань, дозволів, згод, самостійно, на основі свого права" [12, с. 82].

Якщо Р. Лашенко розглядав федералізм як можливий механізм децентралізації влади Російської імперії, то С. Шелухін трактував його, як найвищу форму солідарності народів, наголошуючи на обов'язковості досягнення Україною повної державної незалежності як головної умови укладання будь-яких міжнародних союзів, визнаючи можливість її входження по суті не до федеративного, а до конфедеративного союзу. Так, С. Шелухін, опублікувавши у 1920 р. в журналі "Воля" статтю під назвою "В справі про майбутній лад на Україні", зазначає, що під час підготовки в майбутньому законів про державний устрій варто врахувати кілька основних моментів: простою чи складною повинна бути держава, централізованою чи децентралізованою, федерацією чи конфедерацією. Цілком очевидним, на думку автора, є лише те, що при виборі форми державного устрою та адміністративно-територіальної будови незалежної України повинні враховуватися особливості таких етнічних та історичних регіонів, як Галичина, Дон, Кубань, Крим, через надання їм статусу окремих територіальних округів [10, с. 404–407].

Інший відомий учений і громадсько-політичний діяч О. Саліковський, у своїй праці «Чого домагаються українці та інші народності Росії» зазначає, що Росія отримала Україну ніби у «подарунок» [8, с. 3]. Він констатує, що український уряд в особі Б. Хмельницького під час підписання Переяславського договору узгодив з московським царем позицію, за якої приєднання України до Московщини здійснювалось на певних засадах. Так, О. Саліковський підкреслює, що договір 1654 року гарантував доволі широку автономію чи навіть самостійність України. Зокрема, український уряд і надалі реалізовував право зовнішніх відносин із іншими державами. Проблема полягала у нівелюванні московськими царями правових основ Переяславської угоди. Внаслідок повалення царського режиму в Росії, на думку О. Саліковського, відновлення Української державності носило цілком легітимний характер. Кожний народ, констатує він, має право на автономні засади свого існування: «Хіба може вільна республіканська Росія, – наголошує О. Саліковський, – прями надалі царську політику наперекір бажанню 35 мільйонного народу, спиняючи його право на самовизначення?» [8, с. 4]. Україна, як і інші народи в Росії, зазначає О. Саліковський, повинна домагатися не лише національно-територіальної автономії, але, власне, і федерації. Монархічна Росія трактується ним як «величезна казарма», де всі повинні були жити «одним розпорядком», слухатися «однієї команди». За твердженням автора, «...всі народи і країни Росії були тісно пов'язані між собою, але не добровільним зв'язком братнього почуття, а ланцюгами царизму» [8, с. 8]. Учений вважає, що автономно-федеративний устрій виконує роль об'єднавчого фактора. Він не лише зміцнює державу, але і сприяє її об'єднанню, навіть в умовах територіального розколу країни. У світовій практиці є чимало прикладів, коли унітарні держави, навіть найбільш потужні, розпадалися. З іншого боку, наголошує О. Саліковський, не може знайти аналогів розпаду федеративних держав. Аналізуючи досвід функціонування федеративних держав (монархічного і республіканського типу), він констатує, що «політична кооперація» є однозначно кращою від «окремих підприємств» [8, с. 10].

З огляду на це, О. Саліковський пропонує реформувати царську Росію у демократичну федеративну республіку з метою збереження її цілісності та єдності. Федерацію він розглядає як союз кількох автономних країн чи держав, серед яких кожна має свій власний парламент та уряд для вирішення місцевих справ. Разом з тим місцеві парламенти є абсолютно автономними, тобто незалежними у межах своїх компетенцій. Немає вищої державної влади, яка б наділялась правом скасовувати закони, видані місцевим парламентом, або ж ветоувати їх. Це саме стосується і виконавчої влади окремих країн, держав, яка є підзвітною лише перед місцевим парламентом. До компетенції місцевих парламентів і виконавчої влади не входили питання загальнодержавного характеру, відносини з іншими державами, керівництво військовими силами, митними та прикордонними справами, грошовою системою тощо. Вони, на думку О. Саліковського, повинні підпорядковуватись центральній федеральній владі через їхні парламентські і міністерські структури. Федеральна влада є представником усього населення, усіх народів і держав, що їх об'єднує. Більшість російських політичних партій на той час, констатує О. Саліковський, вважали за достатнє надати Україні звичайну автономію, красву чи провінційну. Остання полягала у тому, що країна має лише свій місцевий парламент, проте місцевий уряд відсутній. Закони, видані провінціальним парламентом, контролюються центральною владою і можуть бути скасовані. На практиці, підкреслює учений, така автономія зводиться нанівець. Така невідповідність унеможлилювалась за умов федеративного устрою, коли центральна влада не може втручатися у внутрішні справи автономій [8, с. 15].

Подібні позиції поділяли інші представники народницько-демократичного напрямку, які домагались перетворення Росії в демократичну федеративну республіку. Так, О. Мицюк у своїй праці «Про автономію України в Федеративній Росії» зазначає, що широка автономія найкраще забезпечується в рівності народів перед державним правом. Вона, на його думку, досягається у «спілці», тобто союзі [4, с. 5]. Найбільша повнота і забезпеченість автономного життя України можлива лише за федеративного устрою Росії. Вчений вважає, що найкращою формою державної організації Росія може бути саме федерацією. Централізм, передбачав він, неминуче призведе до загибелі і розпаду царської імперії. О. Мицюк зазначає, що до складу Російської федерації, повинні входити як автономні народи, наприклад, Україна, Білорусія, Грузія, так і області: Сибір, Туркестан, Кавказ. Натомість вірменам, переконаний О. Мицюк, варто надати статус екстериторіальної автономії. Учений вважав за нормальне явище, коли автономні одиниці стануть федераціями другого порядку. За таких умов кожна область буде автономією на місцях і «стояти до цілого (до усієї України) так, як стоїть сама Україна до всієї Російської федерації» [4, с. 5]. Він заперечує твердження, що шлях від самостійності через конфедерацію веде до федерації, бо усі нації, які не є самостійними, у тому числі і Україна, не зможуть створити федеративних союзів. Проте, з іншого боку, на його переконання, ставши самостійною, Україна не буде прагнути до федерації. У федеративній Росії, за словами автора, наша держава мала б широку автономію, а тому недоцільно міняти державну самостійність на автономію. Учений підкреслює, що в умовах федерації та автономії зберігається громадська і державна енергія, зникають національні та релігійні суперечності.

Найдоцільнішою формою системи державного правління для України О. Мицюк назвав ту, яка встановилася в англійських колоніях. Відповідно до неї, населення України обирало особу, яку федеральний уряд призначає Генерал-губернатором, тобто Гетьманом цілої держави. Своєю чергою, Гетьман за принципом парламентаризму, призначає Кабінет Міністрів, що несе відповідальність перед Українським Сеймом. Кожна автономна губернія обирає кандидатуру на посаду губернатора, так званого наказного гетьмана, що призначається Гетьманом. Наказний гетьман формує Кабінет Міністрів, який є відповідальним перед сеймом конкретної губернії.

Питання самовизначення О. Мицюк тісно пов'язує з національно-ментальними рисами українців, які виділяють їх в окрему націю. Український народ має власну історію, історичне минуле і традиції. По-перше, зазначає автор, коли жоден народ нової історії не мав республіканської форми правління, Україна мала республіку із найдемократичнішим устроєм, за якого уся старшина від низів до самого Гетьмана була виборною. Тому, за словами О. Мицюка, минуле вказує на природність республіканської форми правління, а не монархічної: «з історичної традиції українці є і республіканцями і автономістами, іншими ми не можемо бути» [4, с. 12]. По-друге, ознакою української національності є окремий етнографічний тип, який характеризується власною мовою, звичаєм, психікою, піснями, побутом. По-третє, український народ посідає величезну територію, а тому українцям необхідно домагатися національно-територіальної автономії. Передбачаючи існування такої національно-територіальної автономії, О. Мицюк вважає за доцільне включити до її складу 13 губерній. Серед них: Волинську, Подільську, Холмську, Херсонську, Київську, Полтавську, Чернігівську, Курську, Воронежську, Харківську, Катеринославську, Таврію, Чорноморію,

Кубань. З них передбачалося відділити частини – повіти та волості, – де українців або зовсім немає, або вони становлять національну меншість. З іншого боку, до території УНР могли б бути приєднані українські повіти, волості чи села сусідніх губерній, як наприклад, Бессарабії (Акерманський та Хотинський повіти), в яких українці становлять більшість [4, с. 14]. Щодо прикордонного населення, підкреслює вчений, доцільно провести плебісцит, з метою врегулювання та вирішення питання про забезпечення прав національних меншин. Повне самовизначення народів можна реалізувати, лише у тому випадку, коли в автономних областях будуть проживати представники однієї національності, а держава буде союзом таких автономних одиниць у складі федерації. Очевидно, що О. Мицюк дотримується позиції, що найповніше національне самовизначення забезпечується не у національно-територіальній чи у встановленні самостійності України. Учений переконаний, що автономія є вигідною для України з точки зору економіки. За часів царської Росії експлуатувалось і населення, і природні багатства України, і тому українцям потрібно вимагати національно-територіальної автономії України у складі Федеративної Росії. Торкнувся він питання і про земельний фонд, яким мав розпоряджатися український народ через Центральну Раду. На його думку, земельний фонд виконує роль основи української автономії [4, с. 18].

У своїй праці «Про автономію України у Федеративній Росії» О. Мицюк вказує на два шляхи забезпечення прав національних меншин, які проживають на території України. Перший, коли ці права реалізуються шляхом національно-екстериторіальної автономії, яка може мати особливу політичну організацію зі своїми законами, окремими судами, міліцією тощо. Однак ці закони є обов'язковими лише для самої автономії. Другий – реалізується через прийняття закону про повну свободу союзів та громад. Наприклад, на думку О. Мицюка, представники певної національної меншини, яка проживає на території України, об'єднуються в національні чи партійні громади, а далі – в союзи і спілки. Отже, утворюється центральний орган – національний союз союзів, який використовує усі правові засоби для реалізації прав національних меншин, що входять до його складу.

Учений доходить висновку, що найкращою формою політичного устрою для Російської держави є федерація народів і країн. У цю федеративну демократичну республіку може входити і автономна Україна як рівноправний член. Національно-територіальна автономія охоплюватиме як цілі губернії, так і її частини, а також області у Росії, де більшість етнографічного складу населення становлять українці. Автономна Україна матиме свій сейм (парламент) у Києві, вибраний шляхом загального, прямого, рівного, таємного голосування на основі пропорційного представництва. До компетенції Українського Сейму належать ті, що не входять до повноважень загальнодержавного законодавчого органу. До складу останнього входили і представники від України, вибрані таким самим виборчим порядком, що й до сейму. Кількість депутатів від українського народу повинна бути пропорційною до кількості населення України. До компетенції федерального парламенту і уряду О. Мицюк відносить міжнародні відносини (у тому числі і призначення послів та консулів), оборону цілісності держави. У результаті того, що Федеративна Росія не буде поділена кордонами, а матиме лише зовнішній кордон, то до компетенції федерального парламенту О. Мицюк відносить також і затвердження митних тарифів. Разом з автономними на Україні передбачалось існування і деяких федеральних органів. До компетенції загальнофедерального парламенту належали встановлення прав і обов'язків функціонування на Україні федеральної системи влади, а також установ для її реалізації [4, с. 22]. Саме таким органом автономного національно-територіального представництва від усього населення України, на його думку, виступала Українська Центральна Рада, що періодично засідала в Києві. Функціонувала і так звана Мала Рада із представників найголовніших партій і напрямків, представлених в Центральній Раді. Краєві міністри називалися Генеральними Секретарями, делегувалися від різних політичних партій і були відповідальними перед Великою і Малою Радами. Як в УЦР, так і у Малій, і у самому Генеральному Секретаріаті повною мірою забезпечувалось представництво національних меншин. Цей новий автономний устрій України визнавався Тимчасовим Урядом, однак з поширенням лише на п'ять губерній, таких як: Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська та Полтавська. Таке виокремлювання особливих частин України О. Мицюк вважав за недоцільне, виступаючи за етнографічне об'єднання України в межах автономної одиниці [4, с. 23].

Відомий політичний діяч М. Шаповал також був одним із найрадикальніших і найпослідовніших борців за автономію України, яку трактував доволі широко. Виступаючи на Київському губернському українському з'їзді, який відбувся 17 – 18 червня 1917 року, він наголосив про необхідність радикальних змін в системі територіальної організації Росії: «Народ український повинен сам бути господарем свого краю і сам розпоряджатися грішми, які він збирає. Ми хочемо розпоряджатися самі своєю землею і тими багатствами, які є під землею. Це зветься автономія. Ми сказали, що цієї автономії хочемо, і від свого слова не

відступимося” [3, с. 153]. М. Шаповал був співавтором Четвертого Універсалу Центральної Ради, який 9 (22 січня) проголосив: “Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу”. Варто звернути увагу на оцінку М. Шаповалом рішення Трудового Конгресу від 22 січня 1919 року про злуку західних і східних українських земель в єдину Соборну Українську Народну Республіку. Двовладдя, вважає дослідник, яке фактично було “злукою”, проголошене на українській землі, принесло “необчислимі нещастя для українського народу”, призвело до подальшого розколу українських сил через поглиблення протистояння між головою Директорії С. Петлюрою та диктатором ЗОУНР Є. Петрушевичем [9, с. 129]. На його думку, орієнтація керівництва Директорії на Антанту згубно вплинула на подальшу її долю. М. Шаповал рішуче виступав проти орієнтації на зовнішні сили в державотворчому процесі, засуджував втручання німецької сторони у внутрішні справи України, виступав проти влади гетьмана П. Скоропадського і був одним із найактивніших організаторів протигетьманського повстання.

Варто зазначити, що учений не був байдужим і до вирішення питання етнічних українців, які нерозривно пов’язані з усім українським народом, а слово «русин» дослідник вживав лише як синонім слова українець. Перспективи подальшого розвитку Прикарпаття у тогочасних конкретних історичних умовах М. Шаповал вбачав в організації в межах ЧСР, на землях, які заселені русинами-українцями національно-територіальної автономії (Підкарпатсько-український автономний край). Така автономія повинна була мати свій краєвий сейм і свій уряд. Вибори до краєвого сейму повинні були проводитись на основі загального, прямого, таємного пропорційного виборчого права, без різниці статі, віросповідання та національності. А щодо українських земель, включених до складу Словаччини, то вони повинні були увійти в одну краєву автономну цілісність [3, с.60].

М. Шаповал, проаналізувавши політичну ситуацію в Україні в умовах більшовицької окупації, виводить низку причин ліквідації Української національної держави. Одним з найістотніших з них дослідник називає орієнтацію на зовнішні сили: Центральної Ради – на Німеччину, Директорії – на Антанту, а також недостатню сконсолідованість української нації.

Отже, ми можемо констатувати, що народниками міжвоєнної доби федералізм трактувався у двох вимірах: у внутрішньому державному застосуванні і у створенні зовнішньополітичних союзів. Спостерігається трансформація їх поглядів від ідеї автономії до федералізму, а далі – до повної політичної незалежності України. Лише незначна частина тогочасних українських учених трактували державну самостійність як важливу передумову створення федеративних чи конфедеративних союзів. Здебільшого причиною поразки національно-визвольних змагань вони вважали неправильно зорієнтовану зовнішню політику УНР. Тому під час обґрунтування своїх федералістичних концепцій враховували помилки минулого, і в майбутньому рекомендували здебільшого розраховувати на свої власні національні сили.

З погляду історичної еволюції української політичної думки значення національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. полягає у тому, що вони спричинили кардинальну зміну ідей від федералізму до програми державної самостійності. Віра у федералістичну концепцію більшості її послідовників була розвіяна більшовицькою агресією. Із психологічного погляду антифедералістична позиція міжвоєнної доби є прийнятною, однак для українського народу це була втрата цінної інтелектуальної спадщини. Українські публіцисти та політичні мислителі стали творцями плідних ідей, звичайно ж із зміною політичної ситуації в Україні деякі із них втратили свою актуальність, однак більшість зберегли цінність. Вони можуть бути впроваджені в сучасну політичну практику у сфері зовнішньої політики, організації системи державно-територіального устрою, реалізації прав захисту національних меншин, а також децентралізації державної влади в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лащенко Р. Автономний статут України (проект) // ЦДІА України у м. Львові. – Ф.370, оп1, спр.26, арк.5.
2. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т.2. – 573 с.
3. Миронець Н.М. Ю. Шаповал про національне відродження та державність // Політологічні читання. – Донецьк, 1993. – №2. – С.150–160.
4. Мицюк О. Про автономію України у федеративній Росії. – Лубни, 1917. – 24 с.
5. Мошак О.В. Альтернативні концепції державності в політичній думці української міжвоєнної еміграції в Європі. – Одеса, 2002. – 169 с.
6. Політична історія України ХХ ст. – Т.6. – С. 661.
7. Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
8. Саліковський О. Чого домагаються українці та інші народності Росії. – К.: Вид.

Союзу Українських автономістів, федералістів, 1917. – 15 с. 9. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). – Прага, 1927. – 284 с. 10. Шелухін С. В справі про майбутній лад на Україні // Воля. – 1920. – Т.2. Ч. 11–12. – С.404–407. 11. Шелухін С. Вступна частина промови на святі у Празі // ЦДА України, ф. 3695, спр. 40, арк. 150–155. 12. Шелухін С. Україна. – Прага: Вид-во УВУ, 1937. – 96 с.

УДК 801.6;82.085

З. Куньч

Національний університет “Львівська політехніка”

ЙОАННИКІЙ ГАЛЯТОВСЬКИЙ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РИТОРИКИ

© Куньч З., 2009

Проаналізовано роль Й. Галятовського в історії ораторського мистецтва в Україні та з'ясовано значення діяльності вченого для становлення української риторичної термінології у другій половині XVII ст.

The article analyzed the role of Yoannykiy Halyatovsky in the history of the Ukrainian oration art and development of activity for a scholar of rhetorical terminology in the second half of XVII century.

Риторика – це наука, яка в нашій країні почала активно відроджуватися після кількох століть занепаду й ігнорування. Становленню новітньої наукової дисципліни сприяє вивчення і засвоєння усіх теоретичних і практичних надбань, що виробилися в лоні цієї науки впродовж усієї історії її розвитку, починаючи з античності. Та, на жаль, історія української риторики – це сьогодні ще мало опрацьована проблема. Лише окремі аспекти історії українського красномовства вивчали В. Маслюк (латинськомовну спадщину), В. Крекотень (дотично з проблемами літературознавства), І. Чепіга (ораторське мистецтво XVI – XVII ст.), Г. Сагач, Л. Мацько (у своїх навчальних виданнях) та деякі інші учені. Постає Й. Галятовського – зачинателя риторичного учення українською мовою – і його роль у розвитку теорії красномовства досі не досліджено. Отож, тема, яку розглядає ця робота, є актуальною і цікавою.

Мета роботи – проаналізувати здобутки ученого в галузі ораторського мистецтва у контексті його наукової і проповідницької діяльності, а також зважаючи на історичні обставини та особливості розвитку риторики в Україні у цей період.

Йоанникій Галятовський — особа дуже популярна у другій половині XVII ст., а згодом майже забута нащадками, був талановитим ученим, видатним проповідником, досвідченим церковним та політичним діячем свого часу. Відомий літературознавець XIX ст. Н.Ф. Сумцов так говорив про його діяльність: "У Галятовському південна Росія віднайшла талановитого вченого діяча, частково діяча політичного, загалом умілого та досвідченого бійця за південноруську народність" [4, с. 2].

Про час та місце народження Йоанникія Галятовського, його батьків та початкове виховання нам нічого не відомо. Знаємо лише, що він навчався у Києво-Могилянській колегії – навчальному закладі, з яким пов'язана діяльність переважної більшості найвидатніших церковних та культурних діячів другої половини XVII ст. Наставником Галятовського був Лазар Баранович, про що повідомляє сам Йоанникій на початку свого твору "Старий костел" (1678). Л. Баранович мав великий вплив на свого вихованця, ставши згодом його близьким другом і покровителем.

Формування світогляду майбутнього видатного проповідника відбувалося саме в колегії, яку згодом було перейменовано в академію. Припускають, що вже під час навчання в колегії Галятовський міг довідатися про творчість багатьох стародавніх та середньовічних письменників. Схоластичний характер педагогіки та сувора дисципліна Києво-Могилянської колегії, очевидно, не створювали умов для детального ознайомлення з їхніми творами, однак для живого, спрагло до знань розуму учня на перших порах досить було самих лише імен авторів, лише вказівок на них, щоб згодом скористатися цими